

A SZERZŐ ELŐSZAVA

I. A kötet keletkezéséről

1. A kötet fokozatosan jött létre.

A pécsi egyetemen a nyelvészeti doktori iskolában többször adtam elő a XX. századi nyelvészet történetét. Egyszer csak azt vettem észre, hogy a kurzus tartalmát jobban kifejezi, ha a XX. századi nyelvészek történetének nevezem el. Utóbb *Fej(ezet)ek a nyelv-tudomány történetéből* lett a címe. A kurzusban váltakoztak a hangsúlyok: Ferdinand de Saussure mellett a nyelvészet egyéb nemzetközi iskolái és irányai is helyet kaptak; néha a nyelvészet korábbi szakaszairól is szóltam; egyetlen egyszer mentem végig a szanszkrittól kezdve az európaivá vált nyelvészet történetén (ebben a hatvanas évek közepén Uriel Weinreichtől tanult modellt próbáltam utánozni).

2. A személyekhez való kapcsolódást a véletlen hozta, mint annyi mást eddigi életemben. Nekrológokkal indult, majd egyéb műfajokban folytatódott a személyiségek iránti érdeklődésem. Maga a nekrológ alkalmas (szomorúan kedvező) kerete volt annak, hogy végigkísérjem valakinek az életét, számot vessek (óvatos módon) a búcsúztatott kolléga szakmai eredményeivel, illetőleg hatásával.

Ahogy gyűltek idevágó írásaim, úgy alakult ki a szándékom egy ilyenfajta gyűjtemény összeállítására. (Az a néhány kollegám, akinek szóba hoztam az ötletet, helyeselt és biztatott a megvalósításra.)

3. Az elmúlt évtizedben került rá sor, hogy megtervezzem a kötetet. Néhány kérdést tisztáznom kellett.

Az volt az első, hogy a kötet múlt időben áll: csak olyan kollégákról szóló írásokat tartalmaz, akiknek a személyére vagy munkásságára szívesen emlékezem, akiket szerettem, illetve nagyra becsültem. (Ezért kénytelen voltam kihagyni azokat a szövegeket, amelyek ma is élő kollégáimról szólnak.)

A kötet elsősorban nyelvészekről szól. Ez azonban megengedi, hogy egy-két személy – tevékenységének eltérő fő iránya ellenére – „alkalmazott nyelvész” oldaláról bekerüljön a válogatásba (emiatt foglalkozik több írás is az „alkalmazott nyelvészet” mibenlétével). Egy-egy momentum okán olyan személyekről is szó esik, akiknek a tevékenységében nem volt releváns szerepe a nyelvészetnek.

Figyelembe vettem azokat az írásaimat is, amelyek a XX. század előtti témáról szólnak.

Mivel többekről többször is írtam, ezekben az esetekben ki kellett választanom a kötetbe kerülő szöveget. Ehhez átfogó rendező elvet kellett találnom, ami végül az „első filológiai találkozás” éve lett, vagyis az az esztendő, amikor először írtam az illetőről.

Ennek rendeltem alá a válogatást, de különleges okok miatt az „első filológiai találkozás” előtti vagy későbbi szövegek is belekerülhettek a gyűjteménybe.

4. A gyűjtemény egésze a fenti szempontok alapján állt saját történeti sorozatba. Ez tehát nem nyelvészettörténeti rend, hanem az én idevágó (vagy annak vélt) írásaim rendje. A kötetbe rendezés során nagyon tanulságos volt annak szinkronikus észlelése, hogy mennyire változott az évtizedek során a saját gyakorlatom.

Ezt a változást, azt hiszem, az a két szövegem mutatja leginkább, amelyeket kényszerű rövidegük miatt újra kellett írnom: a Tamás Lajosról és Szabó Zoltánról szóló megemlékezések.

Nyilvánvaló, hogy a mostani szövegek nagy részének jót tenne az újraírás. Több esetben a rövid szemelvényt egyúttal adósságlevélnek tekintem: ezeket az adósságokat szeretném a következő években legalább részben törleszteni.

5. A kötetben valamennyi szöveg magyar nyelvű. Két ízben megvolt az eredetileg idegen nyelven megjelent írás magyar változata: Gáldi László és Hutterer Miklós esetében. Három ízben az idegen nyelven megjelent szöveget magam fordítottam magyarra: Hegedűs Lajos, Kniezsa István és J. A. Comenius esetében.

6. A kéziratok körülbelül 1992-ig írógépen, attól kezdve szövegszerkesztővel készültek. Minden esetben a megjelent szöveget vettem alapul úgy, hogy a publikációkat beszkennelem (a szerkesztő technikai segítségével). Világossá vált, hogy a sokféle konvencióhoz alkalmazkodó eredeti szövegeket egységesíteni (és ebből adódóan erősen szerkeszteni) kell.

Az egyes szemelvényeket nem rövidítettem és nem bővítettem (azaz későbbi információkat nem használtam fel).

A szemelvényekhez megjegyzéseket fűztem, amelyekben a szöveg első megjelenésének adatai találhatóak, valamint olvashatók a téma (vagyis akiről írtam) szempontjából szükségesnek tartott információk: köztük az írás keletkezésének körülményei és valamennyi „filológiai találkozás” adatai is. Ezek a kommentárok mindig a szemelvény végére kerültek, tartalmuk szüségképpen változatos.

7. Két szöveget társ-szerzővel írtam: Karácsony Sándorról *Terts István*-nal, Eckhardt Sándorról *Kóbor Mártá*-val. Itt is köszönöm hozzájárulásukat a közös közlemény újrakiadásához.

Roman Jakobson írásaiból *Fónagy Iván*-nal együtt szerkesztettünk két magyarra fordított kötetet. *A Hang – Jel – Vers* utószavát is együtt jegyeztük, az ebben a kötetben megjelenő utószót azonban én fogalmaztam (amint Fónagy írta a másik kötetnek az utószavát).¹

8. A fenti megfontolások, illetve előkészítő munkálatok révén 38 szöveg került a kötetbe. A 38 szöveg (nem könnyen) a következő műfaji csoportokba osztható:

nekrológ: Hegedűs Lajos, Juhász Jenő, Kniezsa István, Wolfgang Steinitz, Arany A. László, Brunner Aurélné és Szentgróti Árpádné, Szende Aladár, Fónagy Iván, Csécsy Magdolna, Keresztes Kálmán, Nagy Károly, Zsolnai József;

¹ A részletekről lásd a Roman Jakobsonról és a Fónagy Ivánról szóló íráshoz tartozó jegyzeteket a jelen kötet 76–77. és 193. oldalán. – Sz.Gy. (2012 áprilisában)

megemlékezés: Tamás Lajos, Telegdi Zsigmond, Gáldi László, Hutterer Miklós, Antal László, Szabó Zoltán, Herczeg Gyula, Vekardi László;
önálló tanulmány: Arany János, Hankiss János, Laziczius Gyula, Brassai Sámuel, J. A. Comenius, Karácsony Sándor, Lotz János, Hajdú Péter;
emlékkönyvbe készült írás: Eckhardt Sándor, Szentágotthai János, Kézdi Balázs, Kontra György, Papp Ferenc;
utószó: Roman Jakobson, Fabricius-Kovács Ferenc;
előszó: Simonyi Zsigmond;
köszöntő: Rubinyi Mózes;
laudatio: Fodor István.

9. A fenti írások közül személyesen mondtam el vagy olvastam fel a következőket: Antal László, Brassai Sámuel, J. A. Comenius, Hajdú Péter, Hankiss János, Herczeg Gyula, Karácsony Sándor (ezt betegségem miatt a társ-szerző Terts István mutatta be), Laziczius Gyula, Lotz János és Telegdi Zsigmond.

II. Néhány egyéb megjegyzés

1. A kötetben megjelenő írások nem tekinthetők a nyelvészettörténet részének. Ezeket közvetett vagy töredékes egyéni kontribúciónak szánom a nyelvtudomány története szempontjából. Egy részük használhatónak tűnik a felsőoktatásban is.

A szövegek jó részében szubjektív megjegyzéseim is olvashatók, vagy legalább érezhetőek. Ezek nélkül hozzá sem fogtam volna a megírásukhoz. A céloom ugyanis az volt, hogy valamit megfejtsek a magam számára egy-egy személlyel kapcsolatban; s ha ez sikerült, akkor átnyújtsam másoknak is.

2. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy ebben a témakörben nem elegendő az egyes személyek bemutatása. A kötet 1. számú függelékében felsorolom a nyelvészet történetének témakörében írt egyéb dolgozataimat.

3. A nyelvész-portrék műfajában kiindulópontom Sebeok Tamás könyve² volt.

4. A nyelvészeti megemlékezések műfajában Benkő Loránd és Szathmári István nemrégiben megjelent kötetei^{3,4} voltak számomra tanulságosak; továbbá Rubinyi Mózesnek a múlt évszázadban megjelent megemlékezései⁵, amelyeket nemcsak nyelvészeti, hanem szépirodalmi értékűnek is tekintek.

² Sebeok, Thomas A. (szerk.): *Portraits of Linguists. A Biographical Source Book for the History of Western Linguistics*. Bloomington – London: Indiana University Press, 1966, Vol. I. xvi+580 p., Vol. II. vii+605 p.

³ Benkő Loránd: *Magyar nyelvtudósok a XX. században. Méltatások, emlékezések*. [Bp.]: Argumentum, 2010, 260 p.

⁴ Szathmári István: *A magyar nyelvtudomány történetéből*. Bp.: Tinta, 2006, 284 p.

⁵ Rubinyi Mózes: *Emlékezések és tanulmányok*. Bp.: Gondolat, 1962, 234 p.

5. Sokat tanultam nyelvészeti lexikonból⁶ és a szlovák nyelvészeti szótárból⁷, valamint számos további forrásból, amelyeket nem tudnék kimerítően felsorolni.

6. Külön megemlíteném tartom a magyar nyelvészettörténet művelőinek munkáit: Balázs János⁸, Bárczi Géza⁹ (akitől először hallottam a témáról), Éder Zoltán¹⁰, Máté Jakab¹¹ és Terts István¹². Hozzájuk járult a magyarra fordított Robins¹³ is. Ennek ellenére nem szeretnék velük versenyezni: inkább maradok olvasójuk.

7. Ezt az alkalmat is szeretném megragadni, hogy a *nekrológ* műfajára felhívjam a figyelmet. Egy szakma folyamatosságát jelzi, ahogyan a generációk ilyen módon is fogják egymás kezét.

8. Hasonlóképpen szeretnék megértést kérni a kollegiális műfaj: a *Festschrift*-ek, vagyis jeles években összeállított köszöntő kötetek számára. Hiába tartják – gyakran hallottam, de leírva még nem láttam – az emlékkönyvet cikkek temetőjének. A tudomány-szociológia szempontjából egy személynek, egy témának, a tudományos közösségeknek ezek nagyon is sokat mondó mutatói. A kötet 2. számú függelékében felsorolom a *Festschrift*-ekben megjelent írásaimat.

9. Utolsó kérésem a könyvek (folyóiratok) *mutató*-inak az érdekében szól: minden könyv esetében szükség volna rá, hogy legalább egy névmutató, tárgymutató vagy szómutató legyen a kiadvány végén (ameddig a könyvkultúra fennmarad). Vannak már jó programok ezeknek a mutatóknak a létrehozására. Ezt a feladatot majd akkor is meg kell tudni oldani, amikor a számítógép nagy területeket hódít el a nyomdától.

Budapesten, 2012. február 11.

⁶ Stammerjohann, Harro (szerk.): *Lexicon grammaticorum: A Bio-Bibliographical Companion to the History of Linguistics*. 2., jav. és bőv. kiadás. Tübingen: Max Niemeyer, 2009, 1692 p.

⁷ Dvonč, Ladislav: *Slovenski jazykovedci*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1997, 698 p.

⁸ Balázs János: *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Bp.: Magvető, 1980, 655 p.

⁹ Bárczi Géza: A nyelvtudomány történetének vázlatja. In uő: *Bevezetés a nyelvtudományba*. Bp.: Tankönyvkiadó, 1953, pp. 117–140.

¹⁰ Éder Zoltán: *Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből*. Bp.: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1999, 312 p.

¹¹ Máté Jakab: *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 216 p.
—: *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998, 339 p.

—: *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003, 355 p.

¹² Terts István: Európai és magyar nyelvtudomány. In: Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században. Tudomány 2. Társadalomtudományok*. Szekszárd: Babits, 2000, pp. 209–234.

¹³ Robins, Robert H.: *A nyelvészet rövid története*. Bp.: Osiris – Tinta, 1999, 294 p.

Köszönetnyilvánítás

Szívesen mondok köszönetet a kötet szerkesztőjének: Szöllősy Évának és lektorának: Terts Istvánnak. Azoknak, akik egyes szövegek ügyében segítettek, az illető szöveg után mondok köszönetet.

Holtuk után is köszönet illeti mindazokat, akikről írok. Azt remélem, hogy valamit meg tudok belőlük mutatni a kötet olvasóinak: ami megérintett engem a szavakkal rajzolt portréban.

A SZERKESZTŐ ÉS A LEKTOR ELŐSZAVA

A kötet kézírata a szerző halála után néhány nappal indul a kiadóba. A szerkesztő feladata, hogy tájékoztasson a többé már nem megvalósítható tervekről és az összeállítás tartalmát illető saját döntéseiről, amelyekért ő viseli a felelősséget.

A portrék kézírata július óta szinte készen állt. Eldőlt az utolsó kérdés: mi történjék azzal a kettővel, amelyek között a személyeknek és a szerzőnek a (munka)kapcsolatából adódóan viszonylag nagy a tartalmi átfedés. Szépe tanár úr meg akarta őrizni a Kézdi Balázs Festschriftjében megjelent írást, Kontra Györgyről pedig egy jóval terjedelmesebb megemlékezést tervezett (amelyet magában valószínűleg össze is állított), ebből azonban sajnos már nem lett szöveg. A szerkesztő kérte a kiadót, hogy mindkét eredeti portré kerüljön be a válogatásba.

Nem dőlt el teljesen a *névmutató* kérdése. A Tanár úrnak az volt a szándéka, hogy szerepeljen minden egyes személynek a neve, bármilyen kontextusban forduljon is elő a kötetben. Fantasztikus energiával és leleményességgel derített fel adatokat abban a néhány esetben, amelyekben a szerkesztő már feladta a névalakokért és évszámokért vívott küzdelmet. (Köszönet pécsi kollégáinak, akiket a legutolsó morzsák érdekében mozgósított.) Végül alig maradt kérdőjel.* Maradt mégis bizonytalanság: érdemes-e terhelni a névmutatót például a portrék alanyának a szüleivel és (még oly sok segítséget nyújtó) adatközlő családtagokkal, érdemes-e teret adni mindössze egyetlen írás egyetlen hasonlatában felbukkanó (még oly kiváló és méltán híres) személyeknek. A látszat ellenére nem mindig lett volna könnyű a triviális válogatási elv alkalmazása: nyelvésznek tekinthetünk-e valakit vagy sem. Az eredeti szövegek különböző hivatkozási gyakorlata miatt csak irreálisan bonyolult szabályozás akadályozhatta volna meg, hogy néhány nevet a mutató „felülreprezentáljon”. A szerkesztő kérte a kiadót, hogy a szerző eredeti elképzelése valósuljon meg, az adattenger sokat elárul az írások színességéről. A mutató a szerző előszavát és 38 írásának szövegét veszi figyelembe. Döntse el az olvasó, hogy számára kik Pilátusok a *Credo*-kban. (Kritika tehát ne a szerzőt érje; ő esetleg megváltoztathatta volna az álláspontját.)

A Tanár úr dédelgetett terve volt a konvencióktól merőben eltérő *fényképek* közreadása. Főleg kötetlen kollegiális beszélgetés közben, baráti vagy családi körben készült fotókra gondolt, véletlenül elkapott jellemző mozzanatokot kívánt megmutatni. Saját fiókjaiban sokkal kevesebbet talált a vártnál. Még nem mondott le végleg a képekről, de kezdte feladni az elképzelését, mert a gyűjtés nehezen ment, ráadásul a képek szerzői jogának a tiszteletben tartása, a közlés jogának megszerzése bonyolult procedúrákat ígért. A szerkesztőnek reménye sem lehet arra, hogy egyedül megbirkózzon a feladattal.

* Az adatgyűjtés a szerző halálakor leállt. – *A szerk.*

Szépe György természetesen ismerte a magyar helyesírás szabályait, és általában betartotta azokat is, amelyekkel nem értett egyet. A különírás híveként ragaszkodott azonban néhány szabálytalansághoz. A kötet őrzi a következetesen két szóba kért *szerkesztő bizottság* és a kötőjeles *társ-szerző* írásmódot, az utóbbi értelemszerű rokonait, egybeírás helyett gyakran más esetekben is a kötőjeles formát, valamint a kurzivált alakokhoz kötőjellel kapcsolódó toldalékokat. Megmaradtak egyes ingadozó írásmódok. – A régi vágású professzor megkívánta a könyvek oldalszámának (saját szóhasználatával *lapszám*-ának) közlését, bár ez az adat voltaképpen a kiadvány magasságával együtt igazán informatív.

Ezek az alapján véve lényegtelen apróságokon a szerző halála után könnyű – ám méltatlan dolog – lett volna változtatni. A szerkesztő elfogadta viszont a kézirat tördelése során született automatikus – és szabályos – *retros-pektív* típusú elválasztásokat, amelyek ellen abból az ismeretlen dimenzióból is idáig hallatszik a Tanár úr tiltakozása.

*

A szokásoktól eltérően a kötet lektora lehetőséget kért, hogy már előljáróban az Olvasó figyelmébe ajánlhassa ezt a rendkívüli kötetet.

Ezek a portrék (a látszat, a néha kis terjedelem ellenére) nem könnyed olvasmányok: nagyon is *mélyen* tárgyalják a személyeket. Az alkalmi írások nagy többségétől eltérően nem „elhelyezik”, „méltatják” a „hőst”, hanem *megértik* a szó hermeneutikai (tehát természetesen nem köznap) értelmében. Szépe György szóban sokszor megfogalmazta tudománytörténeti, azon belül pedig „portréfestői”, tehát egyes személyekre irányuló munkásságának ars poeticáját (írásban tudtommal soha, általában tartózkodott a deklarációktól). Egon Friedell, a tragikus sorsú (a letartóztatására érkező náci elöl az öngyilkosságba menekülő) nagy osztrák művelődéstörténész Judás-tragédiájából idézett szavakkal próbálom ezt most visszaadni: „Van egy igen elterjedt emberfajta, melynek megvan az ahhoz szükséges érdekes tehetsége, hogy mindent agyonbonyolítson. [...] Szellemi dolgokban ezek különösen veszélyesek. A legegyszerűbb tényállás mögött is látnak valamit, amit még »föl kell fedezni«, »ki kell deríteni« stb. [...] Újabban ez a szörnyűség a történetírásra is áttért. Minden világtörténelmi esemény Isten tudja milyen bonyolult, alattomos és kétértelmű. Ámde pontosan fordítva volt! Ha a zseniális újítók szellemi fejlődésének – legyenek azok költők, gondolkodók, vallásalapítók vagy politikusok – alaposan utánajárunk, mélységesen meglepődünk, hogy ilyen egyszerű volt az egész! A zseni mindig egyszerű, éppen ebben áll zsenialitásának nagy része. Csak a »tehetségek«, a »szakemberek«, az értelmiségiek bonyolultak. Leginkább egyetlenegy ugyanannyira nagy, mint amennyire magától értetődő gondolat tölti ki és határozza meg az életüket.”

Részben személyes tanúként, részben (a szó eredeti értelmében) politikus alkatként persze Szépe György is ismeri és meg is rajzolja a hátteret, de ahhoz ragaszkodik, amit Friedell (az olvasó nem kis meglepetésére) olyan konokul állít: *végső soron egyszerű dolgokról van szó*. Ugyanakkor természetesen nem könnyű ez a műfaj, elsődlegesen azért nem, mert ellen kell állni a túlzott leegyszerűsítés csábításának. De mégis ez a járható út. Senki nem akarja persze azt állítani, hogy az e kötetben szereplő portrék modelljei mind zsenik voltak, de a »szakemberek« elleni viszolygása ellenére Friedellnek igaza van. Hiszen éppen *ezáltal lehet megérthető és tanítható a tudománytörténet* – márpedig Szépe György eleve általában sikeres órái között is éppen a tudománytörténeti jellegűek voltak a legkedveltebbek és leghatásosabbak.

Friedell azzal zárja a gondolatmenetét, hogy a történelmet „még a gyerekek is meg tudnák érteni, ha a tanárok nem volnának túl buták és nagyképűek ahhoz, hogy megmagyarázzák nekik. Az egyes események igazi és tulajdonképpeni, isteni értelme a gyerekeknek persze »túl magas« [...] mindenkinek túl magas! Az a kevés azonban, amit tudhatunk róla, az olyan egyszerű, hogy minden gyerek számára felfoghatóvá lehet tenni.”

Hogy az olvasó milyen mélységekig jut el e világos történelmi szerepfelfogás mellett is, az már szakmai (esetenként történelmi...) ismeretek, alkat és idő kérdése.

*

A kötetben megrajzolt személyek többnyire a szerző ismerősei voltak, nem egy esetben hozzá közel álló kortárs vagy atyai barátok. Természetes tehát, hogy a 38 szemelvényből akarva-akaratlanul kirajzolódik egy portré-féle magáról a szerzőről is: már az jellemző, hogy milyen sok pályatársára figyelt oda. Az olvasó újra meg újra fel fogja ismerni őt, főleg ha személyesen is ismerte. Oscar Wilde aforizmája pedig azt mondja: „Csak azokban a portrékban higgyünk, amelyekben kevés van a modellből és nagyon sok a művészből.”

Ezért aztán az olvasóban (szakmabeliekben és rokon szakmák érdeklődőiben) nemcsak a portrék alanyai élhetnek tovább, hanem a portréfestő is. Halála után a személyes emlékeken túl ez a különleges kötet is megmarad nekünk tőle mint példa, segítség és – a mi meggyőződésünk szerint – nagy élmény mind a fej, mind a szív számára. Köszönjük!

Szöllősy Éva és Terts István